

Média-, virtuális, online, multi-sited etnográfia, e- és netfolklór: útkeresések és útvesztők

Farkas Judit – Lajos Veronika, szerk.: Belépés jelszóval!

Online világok és kutatási módszereik. Replika 90-91. 2015 (1-2). 216 p.

1. A *Replika* társadalomtudományi folyóirat tematikus tanulmánykötetében megjelent multidiszciplináris megközelítésű írások célja a magyarországi társadalomtudományok területén az elmúlt években aktívabban megjelenő, az internetet terepként értelmező és használó kutatások, elméleti megközelítések összegzése, a fogalmi keretek meghatározása és felvázolása, egyes esettanulmányok eredményeinek, problémafelvetéseinek megmutatása. A hazai társadalomtudományos kutatásokban megjelenő online vizsgálatok átfogó elméleti és módszertani kidolgozatlansága részben annak következménye, hogy az ez iránti érdeklődés egyes személyekhez, kisebb műhelyekhez kötődik, illetve hiányzik a nemzetközi szakirodalom releváns írásainak magyar nyelvű fordítása és egyáltalán a hozzáférhetősége. A kötet szerkesztői közül Farkas Judit intenzíven foglalkozik a jelenkor társadalmát, életmódját érintő antropológiai, néprajzi témákkal, Lajos Veronika pedig több, a jelenlegi tanulmányokban is megjelenő témában publikált (internet- és etnográfiai kutatások, modernizáció kérdése, *multi-sited* etnográfia, kortárs terepmunka és az alkalmazott antropológia kérdései); tehát mindkettejük kutatási területéhez közel állnak az általuk szerkesztett írások problémafelvetései és módszertani dilemmái.
2. Az alcímben jelzett online világok átfogó fogalma mögé sorakozó tanulmányok rövid időszakon belüli kutatásokat összegeznek, azonban a háttéranyagok típusukat tekintve jól reprezentálják az online források, a virtuális terep mülékonyosságát, változékonyságát és összetettségét, definíciós problémáját. Erre utal az ismertető címűl választott felsorolás is. Az ebből adódó mozaikosság, széttartás jól érzékelteti a kutatási terület mobilitását és képlékenységét is. Ezen sorok írója is szembesült saját online terepén a folyamatosan változó és részben eltűnő tartalomformák és kommunikációs felületek problémájával. Internetes felületek kutatására alapozott magyarországi néprajzi, antropológiai (eset)tanulmányok elszórtan jelentek meg az 1990-es évek végétől. Magyar nyelven a *Replika* ezen száma az első, mely elméleti szinten nemzetközi kitekintéssel és kizárólag hazai esettanulmányok segítségével járja körül a virtuális, internetes világok és az ehhez köthető módszerek társadalomtudományos olvasatát.
3. Az első három tanulmány elsősorban az online kutatások elméleti, metodikai kérdéseit érinti. Szijártó Zsolt bevezető tanulmánya (*Irányzatok és korszakok a médiaetnográfia kutatásában*) egy nagyobb lélegzetű, a médiaetnográfia történetét, kérdéseit összegző, továbbgondoló munka felvezetője. A közölt részben a nemzetközi szintén az 1980-as években kialakuló irányzatról olvashatunk bővebben. Ez az írás megelőzi a többi szerző által vizsgált időszakot, azonban fontos kapaszkodót nyújt a médiahasználat és a hétköznapi kutatásának kérdésében. Röviden áttekinti a médiaetnográfia első, az intézményesülés alapjait adó, több tudományág felől érkező elméleti és empirikus írásait, kutatásait. Ezekre jellemző, hogy alapvetően igyekeznek túllépni a média szövegszerű elemzésén, a felhasználók szociokulturális és társadalmi kontextusait helyezik középpontba, illetve megalkotják a formai-módszertani alapokat. Szijártó röviden összegzi és értelmezi az irodalomtudományi megközelítéssel dolgozó, az etnográfiai módszereket alkalmazó Janice Radway „értelmező közösségre” vonatkozó munkáit. A *cultural studies* megközelítésmódot képviselő, a kialakuló médiaetnográfiára nagy hatással lévő David Morely módszereiről és elméleteiről olvashatunk röviden, melyek gyakorlatilag a mindennapi élet etnográfijának síkjába helyezik a médiakutatást. A tanulmánykötet többi írásában is rendre megjelenő Hermann Bausingernek az empirikus kultúrakutatás és a technológia társadalmi beágyazottsága területén mérföldkőnek számító *Népi kultúra a technika korszakában* című munkája médiahasználatra vonatkozó jelentőségét, kritikáját és Roger Silvers-

tone-ig és David Morelyig terjedő hatását is megismerhetjük. Mátyus Imre (*Terepcsere. A terep fogalmának átértékelődése a virtuális etnográfiaiban*) a Christine Hine által kidolgozott virtuális etnográfia elméleti, módszertani keretébe illesztve a hagyományos terep fogalmának átalakulásáról ír. Mátyus és a kötet más szerzői is kitérnek a virtuális tér, az internet kutatási terepként való felfogását értelmező különféle társadalomtudományos megközelítések aspektusaira. A hagyományos terep fogalmával ellentétben az online kommunikációs helyzetekben már nem a jelenlét, a lokalitás, hanem a hozzáférhetőség válik fontossá. A szerző ennek értelmezéséhez a kulturális antropológia Clifford Geertzhez köthető interpretatív, valamint elsősorban a James Clifford és George E. Marcus *Writing Culture* írásán alapuló reflexív fordulat hatását, az ebből adódó újragondolásokat veszi sorra. Mátyus röviden definiálja az etnográfiai és az online terepet, mely utóbbi kapcsán a bevezetőben hozott virtuális etnográfia fogalmát kapcsolja össze az interpretatív és reflexív fordulat eredményeivel, gondolkodásmódjával (textualitás, terepértelmezések, offline világgal való összekötés). Nagy Károly Zsolt (*Ösvény a dzsungelben*) tanulmányában megkísérli közös mező alá hozni a többféle szintéren, módszertani és elméleti megközelítésekkel folytatott hipertextuális etnográfiai alkalmazásokat. A terepfogalom változásához szintén Clifford Geertz, valamint Niedermüller Péter, Bausinger és Arjun Appadurai elméleti és értelmező kereteit hozza. Ebben az írásban hangsúlyosabb szerepet kap a médiaantropológiában is alkalmazott *multi-sited ethnography* megfelelő magyar nyelvű fordításának és ezáltal alkalmazásának problémája. Nagy ennek kapcsán – az online olvasatot is figyelembe véve – arra a következtetésre jut, hogy maga a terep vált töredezetté, több helyszínné. A tágabb fogalmi keretek felvázolása után két példáról olvashatunk részletesebben: a Bella Dick nevével jegyzett *Ethnographic Hypermedia Environment* kutatásról (ennek kapcsán a hipertextről), valamint a Luke Eric Lassiter által kidolgozott *collaborative ethnography*ról. Mindkét irányvonal esetében előkerül a terep és a szerzőség kérdése, valamint elméleti szinten összekapcsolódik Appadurai lokalitás- és értékzsim-elméletével, Marcus problémafelvetésével.

4.

A tanulmánykötet következő három írása különféle megközelítésmódokat alkalmazva az online és offline terepeken egyaránt megfigyelhető kortárs társadalmi jelenségek vizsgálatának empirikus példáit hozza. Csáji László Koppány (*Csoda, pokoljárás és a digitális szakadék. Egy új vallási mozgalom legitimációs technikái a webes és weben kívüli diskurzusaiban*) vallásantropológiai kutatása internetes forráselemeinek (ha úgy tetszik, terepének) diskurzuselemzési módszerrel végzett vizsgálati lehetőségét mutatja be. Egy 2008-ban indult új vallási mozgalom, a Péter Dénes népi próféta köré szerveződött csoport valós térben történő, az interneten mindenki számára elérhető, valamint zárt csoportban működő online felületének legitimációs technikáit, interakcióinak különbségeit vizsgálja. A mozgalom kialakulásának, változásának és Péter Dénes prófétává válásának, majd működésének részletes ismertetését követően a szerző megállapítja, hogy az interneten a legitimációs technikák csak korlátozottan mutatkoznak meg az interneten kívüli interakciókhoz képest, illetve az előbbi sokkal homogénebb képet mutat a csoportról, mint a valóság. Szintén a valós és a virtuális világ közti különbségek és lehetőségek vizsgálatának példája Vásárhelyi Ágnes (*Do I[nterne]t Yourself. A magyar hardcore punk és a virtuális tér*) írása, mely a hazai hardcore punk szubkultúra világhálóval való kapcsolatát és annak elsősorban a megújulást szolgáló felhasználását elemzi. A vizsgált szubkultúra fontos eleme a hitelesség és a beavatottság kérdése, a szerző ennek kérdését és változását helyezi fókuszba. A fenti szempontok alapján elemzett empirikus anyag bemutatása előtt kutatómódszertani kérdésekről, a szubkultúrák vizsgálatának lehetőségéről, a hardcore punk főbb vonásairól és ennek szakirodalmi feldolgozottságáról, magyarországi megjelenéséről olvashatunk. Fekete Mariann (*Intenzív kultúrafogyasztók a hálón. Szabadidő-struktúra, internethasználat, kultúrafogyasztás*) az internet- és kultúrafogyasztás közti kapcsolat, az online kutatómódszertan példáját hozza írásában, ahol a *Mindennapi klasszikusok* Facebook-csoport szabadidő-felhasználási szokásait elemzi az általa felvett online kérdőív eredményei alapján. Szociológiai szemléletű vizsgálatának elsődleges kérdése, hogy az internethasználat megszünteti-e a kulturális szakadékokat, és alakítja-e a kulturális fogyasztás gyakorlatát. A rendszerváltás óta bekövetkezett változások, az internet- és a kultúrafogyasztás általános kérdéseinek, főbb hazai szakirodalmi csomópontjainak áttekintését követően elemzésének módszertani és fogalmi ke-

retét ismerhetjük meg. Az online kérdőív válaszai alapján Fekete ötféle kultúrafogyasztói csoportot állít fel, melyek társadalmi jellemzőit is összegzi. Bővebben ír az általa vizsgált internetes közösség internethasználati szokásairól. Az alapos elemzés bővíthető lenne a Facebookon történő kommunikáció, interakció részletes elemzésével, más, eltérő zenei ízlésvilágot képviselő csoport összehasonlító vizsgálatával.

5. A kötet zárótanulmányai elsősorban az internetes folklórvizsgálatok lehetőségeit, elméleti hátterét vázolják, interdiszciplináris olvasatban, elsősorban online adatokra, példákra támaszkodva, offline kontextus nélkül. Glózer Rita (*Internetes paródiavideók és ifjúsági médiahasználat*) az ifjúsági médiahasználat szélesebb körű vizsgálatának egy szeletét mutatja be. Alapvető kiindulási pontja, hogy a fiatalkorra jellemző apolitikusság mellett/helyett létezik a társadalmi problémákat érintő internetes remixek, mémek segítségével vizsgálható érzékenység és társadalmiszelep-jelleg. Ennek példái az internetfolklór egyik megnyilvánulási formájaként a késő modern tabloid (populáris, érzelmekre ható, szubjektív, groteszk, társadalmi normákat jelző és megsértő) hipermédia kategóriájába sorolható úgynevezett paródiavideók. Ezek hagyományos médiaformákhoz viszonyított jellemzőiről részletesen olvashatunk. A tanulmány második felében egy magyar példát, az interneten terjesztett, Pempi által készített mém-paródiavideók társadalmi, közösségteremtő szerepét és készítőjének céljait ismerhetjük meg. Glózer a középkori karneváli esztétika párhuzamaként, a kockázattársadalom vagy késő modern problémáira adott válaszként is értelmezi az anyagot. Az online létrejövő kvázi folklórgyűjtemények tradicionális folklórjelenségekkel és hagyományokkal való viszonyáról, az ezekkel történő összehasonlításáról olvashatunk három tanulmányban is.
6. Domokos Mariann és Vargha Katalin a készülő módszertani és nemzetközi szakirodalmi segédlettel (*Elektronikus választási folklór 2014*) azt tűzte ki célul, hogy hangsúlyosabbá tegye az elektronikus folklór vizsgálatának magyarországi kutatásokban való megjelenését. A kutatási terület tágabb és szűkebb elméleti, módszertani és részben nemzetközi szakirodalmi példáinak áttekintését követően saját elektronikus választási gyűjtésük elemzésével mutatják meg az online folklórkutatásban rejlő értelmezési lehetőségeket és az általuk tapasztalt hiátusokat. A tanulmány központi eleme a tradicionális és az internetes folklór 2014-es választási kampányhoz köthető példáinak párhuzamba állítása és különbségeinek feltárása (hagyományos műfajok megjelenése, politikai mémek szerepe és ennek két példája). A szerzők a tágabb téma (az internetes folklór vizsgálata) és szűkebb kutatási területük (elektronikus választási folklór) kapcsán egyaránt reflexíven reagálnak egy-egy módszertani és gyakorlati kutatási kérdésre.
7. Balázs Géza (*Netfolklór – intermedialitás és terjedés*) nyelvészeti alapú tanulmánya a magyarországi viszonylatban megjelenő e-folklór jellemzőit, kutatástörténetét és az ebben rejlő további lehetőségeket vázolja. Balázs szerint az e-folklór kategóriába sorolható szöveges és vizuális tartalmak számos társadalmi, közösségi probléma vizsgálatára adnak lehetőséget; jelen írásában elsősorban ezek netnyelvészeti kontextusa kerül előtérbe. Rövid áttekintést olvashatunk a netfolklór átalakulásáról, különféle változatairól. A technológiai háttérből is adódóan a netfolklór esetében az írásbeliség és a szóbeliség új formái alakulnak ki, melyeket másodlagos írásbeliségként és szóbeliségként definiálhatunk. Ennek kapcsán röviden olvashatunk a folklórterjedés metaforáiról, a netfolklór nyelvi létmódjának általános jellemzőiről és közösségi memóriával való kapcsolatáról. Vajda András (*Népi kultúra a világhálón. Használat, kontextus, funkció*) írása abból indul ki, hogy napjainkban egyre inkább az internet lesz a hagyományos kultúra és kulturális örökség hordozójának (virtuális) helyszíne. Az ennek kapcsán felmerülő számos probléma közül a hagyomány ily módon való archiválásának, továbbörökítésének, médiában történő megjelenésének és a lokalitással való viszonyának kérdését veti föl. A tanulmány bőszes szakirodalmi háttérrel taglalja a népi kultúra és a néphagyomány fogalmának kialakulását, értelmezésének és jellemzőinek változását, hasznosításának főbb módjait és kontextusait (néphagyományok új környezetben, kitalált hagyomány, rehabilitált hagyomány, vagyis örökség, átírt néphagyomány – vagyis a szóbeli írásbelivé tétele, az interneten megjelenő néphagyomány). Vajda a hagyomány és az ezeket tartalmazó kvázi internetes adatbankok kapcsán az emlékezet helyeinek átalakulásáról, az archiválás szerepének elméleti hátteréről is

bővebben értekeznek. A témához kapcsolódó elméleti fogódzókat többek között Bausinger horizontelmozdulásában, Pierre Nora emlékezéshelyeiben, Derrida és Foucault archívumról alkotott tételeiben találja meg. Zárásképpen az interneten megjelenő néphagyományok tartalmáról, attitűdjeiről és funkciójáról találhatunk rövid szakirodalmi áttekintést, és a téma további kutatási lehetőségeiről olvashatunk. Az alapvetően sűrű elméleti írás oldhatóbb lett volna egy konkrét példa bemutatásával.

8. Ahogy a rövid ismertetésekből is kitűnik, a tanulmányok elméleti kerete változó, sokszínű mind mélységét, mind a felhasznált szakirodalmi skálát tekintve. A saját anyagok elemzése is többszintű, és többféle problematikát rejt magában. Az írások szépen mutatják azt a küzdelmet, mely az online kutatások kapcsán a nemzetközi szinten is jelen van, és igyekeznek pótolni a magyarul vagy Magyarországon hozzá nem férhető alapvető, nemzetközi szakirodalmi háttérrel, azok rövid bemutatásával vagy alkalmazásával. A tanulmánykötet remélhetőleg az első, de nem az utolsó megugrása a kortárs kultúrát jellemző, állandóan változó és ezért bármiféle tudományos vizsgálatnak nagy kihívást jelentő, az online és ebből kiágazó antropológiai, néprajzi terep társadalmi jelenségeihez köthető releváns kutatásoknak. Bár a tanulmányokból jól érzékelhető az alkalmazott fogalmak „tisztázatlansága”, mégis érdemes lett volna egy kis glosszáriumban ezeket röviden összegyűjteni, mivel egyes fogalmakat a különféle szerzők eltérő módon értelmeznek. A kötet majd minden írását jellemzi a terep fogalmának megragadása, az átalakulások vizsgálatának lehetőségei, illetve az online anyagok feldolgozásának kapcsán felmerülő általános problémák jelzése, valamint az ezekre adandó megoldások, leginkább a kutató szerepe, a megfelelő „terep” kiválasztásának nehézsége, az adatok sokaságában való eligazodás és a hitelesség kérdése kapcsán.